

Deportatie en massamoord van gehandicapten en chronisch zieken in de Tweede Wereldoorlog – Verkenning van de situatie in Nederland

Agnes van Wijnen

Oktober 2006

Deze verkennende studie in het kader van het project Gehandicapten Schrijven Geschiedenis, is mogelijk gemaakt dankzij de toekenning van de Theo Zwetsloot Award 2003 door de Theo Zwetsloot Stichting aan Agnes van Wijnen en de toekenning van de Revalidatieprijs 2004 door het Nationaal Revalidatie Fonds aan Yolán Koster-Dreese

Deportatie en massamoord van gehandicapten en chronisch zieken in de Tweede Wereldoorlog – Verkenning van de situatie in Nederland

ACHTERGROND

Hoewel sommigen de moord op miljoenen Europese Joden gedurende het Nazi regime hardnekkig ontkennen, zullen er weinig volwassenen zijn die geen weet hebben van de verschrikkingen van de Holocaust. De laatste decennia is daar informatie aan toegevoegd over de systematische vervolging van andere groepen, zoals Roma en homoseksuelen mannen en vrouwen, maar over de behandeling van gehandicapten en chronisch zieken door de Nazi's is nog maar weinig bekend. De uitroeiingspolitiek ten opzichte van Joden en andere vervolgd van het Nazi regime begon echter met het op grote schaal steriliseren en later het vermoorden van kinderen en volwassenen met een handicap die in Duitse instellingen en instituten woonden. De eugenetische theorie die ten grondslag ligt aan deze politiek vindt zijn bakermat in het werk van Joseph Arthur Comte, *L'Essai sur l'Inégalité des Races Humaines* (1852) en het veel bekendere, zeven jaar later gepubliceerde werk van Charles Darwin, *Origin of Species*. Met name het werk van Darwin had grote invloed op het ontstaan van een beweging die zocht naar manieren om de zobschouwde superieure rassen te vrijwaren van 'degeneratie' door de mix met andere zobschouwde inferieure typen en rassen. In diverse landen heeft dit geleid tot legalisering van gedwongen sterilisatie van diegenen die als gehandicapt en inferieur werden gezien. Het Zwitserse kanton Waadt aanvaardde in 1928 een wet waaronder 'geesteszieken' en verstandelijk gehandicapten gedwongen gesteriliseerd konden worden als was vastgesteld dat zij ongeneeslijk waren en nageslacht zouden kunnen produceren. In 1929 volgde Denemarken en in 1934 Noorwegen, gevolgd door soortgelijke wetten in Zweden, Finland, Estland, IJsland, Cuba, Tsjecho-Slowakije, Joegoslavië, Letland, Hongarije en Turkije.¹ Maar het was in de Verenigde Staten dat de verplichte sterilisatie van mensen met een functiebeperking of chronische ziekte voor het eerst gelegaliseerd werd. Reeds in 1907 nam de staat Indiana een wet aan die sterilisatie van psychiatrisch zieken en 'criminally insane' toestond. Aan het eind van de twintiger jaren hadden 28 staten dit voorbeeld gevolgd en vóór 1939 waren er ruim 30.000 Amerikaanse burgers in 29 staten gedwongen gesteriliseerd op eugenetische gronden.²

De aanneming van de Duitse 'wet voor de preventie van nageslacht met erfelijke aandoeningen' op 14 juli 1933 was dus noch de eerste legalisatie van gedwongen sterilisatie, noch een geïsoleerde gebeurtenis.

¹ Proctor, 1988 aangehaald in Evans, 2004

² idem

Duitsland was echter het enige land ter wereld waar de politieke situatie een grootschalige uitvoering van de eugenetische theorie in de vorm van sterilisaties en moord (welke aangeduid werd met de term 'euthanasie') mogelijk maakte.

*'Tussen 1939 en 1945 vermoordde het Nazi regime systematisch honderdduizenden kinderen en volwassenen met functiebeperkingen of chronische aandoeningen als onderdeel van de zogenoemde "euthanasie"-programma's. Deze programma's waren ontwikkeld om alle mensen met een handicap te elimineren die, volgens de Nazi racistische ideologie, de gezondheid en puurheid van het Duitse ras bedreigden. De eerste categorie mensen die de Nazi's als onderdeel van hun zoektocht naar een superieur Aarisch ras begonnen uit te roeien waren de "Ausschusskinder", kinderen geboren met bepaalde verondersteld erfelijke aandoeningen. In overeenstemming met Hitlers bevel in het najaar van 1939 waren Duitse artsen, verpleegkundigen, gezondheidsfunctionarissen en vroedvrouwen verplicht om alle kinderen tot en met de leeftijd van drie jaar die tekenen vertoonden van een verstandelijke beperking of fysieke afwijkingen te rapporteren in ruil voor een vergoeding. Op basis van deze informatie besliste een panel van 'medische experts' over leven of dood van de kinderen. De kinderen die geselecteerd werden voor de dood werden vervolgens van hun huis of instituut overgebracht naar een 'pediatric killing ward'. Daar werden de kinderen kort na aankomst gedood door een injectie of geplaatst in zogenoemde hongerhuizen waar ze langzaam en pijnlijk stierven aan ondervoeding.'*³[e.v.]

Het Hadamar centrum voor mensen met een verstandelijke functiebeperking was een van de officiële T4 euthanasielocaties waar de kinderen naar toegebracht werden en de 'genadedood' vonden. Anderen waren onder andere in Ansbach, Berlijn, Brandenburg-Görden, Eglfing-Haar bij München, Eichberg, Hamburg, Bernburg, Grafeneck en Hartheim.⁴

'Duitsland 'bevrijden' van kinderen met aangeboren functiebeperkingen was een centraal onderdeel van Hitlers visioen van een Volksstaat. Omdat kinderen Duitslands toekomst representeerden, beschouwde Hitler de vernietiging van alle kinderen met een verstandelijke of fysieke beperking als een cruciale stap in zijn zoektocht naar raciale zuivering. Wetenschappers verschillen van mening over hoeveel kinderen met een handicap vermoord werden door het Nazi regime, maar de meesten gaan uit van een getal tussen de 5000 en 25000 kinderen. Terwijl de vernietiging van Duitse

³ In 'Forgotten Crimes. The holocaust and people with disabilities' (2004) presenteert Suzanne E. Evans de resultaten van het Disability Holocaust Project, een onderzoek naar de misdaden tegen kinderen en volwassenen met een functiebeperking of chronische aandoening in de Nazi-periode in Duitsland en de bezette gebieden Oostenrijk, Polen en de voormalige Sovjet Unie. Het Disability Holocaust Project, onder verantwoordelijkheid van Disability Rights Advocates (DRA) interviewde Holocaust overlevenden en historici, onderzocht materiaal in cruciale archieven en analyseerde alle op dat moment beschikbare informatie over gruwelijkheden begaan tegen mensen met een handicap in de Nazi-periode.

⁴ Friedlander 1995, aangehaald in Evans

gehandicapte kinderen in uitvoering was, vroegen Dr. Karl Brandt en Philip Bouhler, die de leiding hadden over het kindermoordprogramma, Hitler om een decreet te tekenen dat Duitse artsen de macht gaf om een "genadedood" te verlenen aan alle Duitse volwassenen met ongeneeslijke ziekten en functiebeperkingen. Kort nadat Hitler dit bevel tekende in oktober 1939 begonnen Nazi officials vragenlijsten en registratieformulieren te verspreiden onder alle Duitse ziekenhuizen, gestichten en instituten die gehandicapten en chronisch zieken verzorgden. Op de formulieren moesten de leidinggevendenden van de tehuizen alle patiënten opgeven met schizofrenie, epilepsie, verlammingen, hersenontsteking, ziekte van Huntington, en ernstige fysieke 'misvormingen'. Op basis van de informatie op deze formulieren beslisten Nazi dokters, overeenkomstig de procedure gevolgd in het kindermoordprogramma, welke patiënten gedood zouden worden. De mannen en vrouwen die geselecteerd waren voor de dood werden overgebracht naar een van de zes officiële 'euthanasie'-centra, waar ze werden vergast in gaskamers die zodanig gebouwd waren dat ze leken op grote doucheruimten of 'therapeutische' inhaleerkamers. Tussen januari 1940 en augustus 1941 werden tenminste 275000 Duitse gehandicapten vermoord als onderdeel van het Nazi 'Aktion T4' euthanasieprogramma, zo genoemd naar de locatie van het hoofdkantoor van het programma op Tiergartenstrasse nummer 4 in Berlijn. Ondanks pogingen om de echte bedoeling van het T4 programma te verbergen brokkelde de stilzwijgendheid rond de moorden na verloop van tijd af. [ ] In de zomer van 1941 begonnen bezorgde ouders en geestelijken door heel Duitsland publiekelijk te protesteren tegen het moorden. [ ] In reactie op deze publieke kritiek en bezorgdheid beval Hitler op 24 augustus 1941 een onmiddellijk einde van alle 'mercy killings' in de zes officiële euthanasie-centra.⁵[e.v.]

STERILISATIE IN NEDERLAND

Onder de Nazi's zijn in Duitsland veel mensen met een functiebeperking gedwongen gesteriliseerd, onder hen circa 17.000 dove mensen.⁶ Over de praktijken in Nederland is tot nu toe weinig bekend. Jan Noordman schrijft hierover in 'Om de kwaliteit van het nageslacht. Eugenetica in Nederland 1900-1950'⁷:

'Al deze weerstanden ten spijt heeft Nederland een eugenetische sterilisatiepraktijk gekend. We moeten heel kort zijn als het gaat om de vraag of er 'illegaal' werd gesteriliseerd, bijvoorbeeld in gestichten. Die vraag kan alleen beantwoord worden op basis van ander bronnenmateriaal dan voor deze studie werd gebruikt. Waarschijnlijk gebeurde het wel, zij het niet op grote schaal.⁸ Ook vinden we incidenteel opmerkingen over sterilisaties, die ook toen al werden uitgevoerd zonder eugenetisch oogmerk. Dat zou ook

⁵ Evans, 2004

⁶ D. F. Ryan, 'Deaf People in Hitler's Europe: Conducting Oral History interviews with Deaf Holocaust survivors' in The Public Historian spring 2005, Vol. 27 No 2 p 43-52 posted online July 5, 2005 www.caliber.ucpress.net

⁷ Uitgave door Sun Nijmegen, 1989

⁸ Noordman op basis van een gesprek met J.V. Meininger, 26-9-1986

in Nederland zijn voorgekomen, maar vooral in Frankrijk. [ ] Een heel ander verhaal is te schrijven over de sterilisatie in Nederland tijdens de oorlogsjaren. Toen waren de Neurenberger 'wetten' hier van toepassing. Deze geschiedenis betreft de sterilisatie van Joodse landgenoten.'

Of er in Nederland tijdens de bezetting sprake is geweest van gedwongen sterilisaties van gehandicapten met eugenetisch oogmerk zal nader onderzoek moeten uitwijzen.

DEPORTATIES EN MASSAMOORD IN NEDERLAND

In september 1942 begon de deportatie van Joden in Nederland door de Duitse bezettingsmacht. Onder hen ook Joden met een functiebeperking of chronische ziekte. Historisch onderzoek door de Effatha Guyot Groep⁹ maakt melding van een deportatie van Groningse Joden in oktober 1942, onder wie twee families van dove Joden.

'Op vrijdagavond 2 oktober 1942 verzamelden zich alle Groningse Joden in een loods van Van Gend & Loos vlakbij het hoofdstation te Groningen om de volgende dag met de trein te gaan naar het kamp te Westerbork... Ook twee families van dove Joodse mensen waren daar aanwezig. Het ene gezin bestond uit: Louis Monasch, (doof) geboren te Rotterdam op 3 juni 1908, zijn vrouw Elisabeth Cohen (doof) geboren te Groningen op 14 oktober 1909 en hun twee kinderen: Leo Louis (doof) geboren te Groningen op 30 september 1936 en Leida Betsy, als horende geboren, te Groningen op 27 april 1940.'

Louis Monasch was een oud-leerling van het Groninger Instituut voor Doven. Zijn zoon Leo Louis Monasch, en medeleerlingen David de Levie (geboren 8 oktober 1921) en Meijer Goschalk, (geboren op 1 september 1931) moesten in september 1941 op last van de Duitse bezetting het Instituut voor Doven verlaten omdat zij Joods waren. Twee maanden later volgden ze weer onderwijs op het Instituut. Op 3 oktober 1942 werd David de Levie, samen met de familie Monasch en de familie Goschalk - Meijer Goschalk en zijn horende ouders Hartog en Julie Levie en zusje Sara - samen met andere Joodse inwoners van Groningen per trein afgevoerd naar Westerbork. De hele familie Monasch stierf in Auschwitz op 19 oktober 1942, Meijer en Sara Goschalk stierven op 29 oktober 1942 en David de Levie kwam door vergassing om het leven in Auschwitz op 19 oktober 1943.¹⁰

De ophaalacties waarbij elk Joods gezin apart uit de woning gehaald en naar een verzamelplaats overgebracht werd gingen door tot eind december 1942. De analyse van Nederlands officiële geschiedschrijver L. De Jong¹¹ in *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* over de deportaties in Nederland luidt, dat de Duitse autoriteiten in Nederland op zoek waren naar eenvoudige en efficiënte manieren om grotere groepen Joden tegelijk te

⁹ Henk Betten voor de Effatha Guyot Groep, een instelling voor onderwijs, zorg en dienstverlening aan doven te Groningen sinds 1790, op www.effathaguyot.nl

¹⁰ Henk Betten op www.effathaguyot.nl

¹¹ Dr. L. De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 6, juli '42-mei '43* eerste helft. Staatsuitgeverij 's-Gravenhage, 1975, p 305-306. De eerste aanwijzingen over deze deportaties vond ik op www.joodsmonument.nl

verzamelen en naar Westerbork over te brengen. Die gelegenheid deed zich eenvoudig voor bij *'groepen die in bepaalde gebouwen geconcentreerd waren: wezen, ouden van dagen, patiënten in ziekenhuizen en geestelijk gestoorden. In elk van die gebouwen zou men tientallen of zelfs honderden Joden kunnen aantreffen.'* Zo zou de deportatie van gehandicapten en zieken uit instellingen in Nederland begonnen zijn.

Deze analyse negeert het bestaan van de Nazi ideologie omtrent de onvolwaardigheid van gehandicapten en laat de te verwachten consequente uitvoering in Nederland van het in Duitsland - en diverse andere bezette gebieden - operationele eugenetische programma volledig buiten beschouwing.

Een deel van deze Joodse zieken en gehandicapten verbleven in specifiek Joodse ziekenhuizen en instellingen, maar dat gold voor lang niet allemaal. De gegevens over hun verblijfplaats waren in het bezit van de directies van de instellingen, die de met een J gemerkte persoonsbewijzen van Joodse patiënten onder hun hoede hadden. En bij de gemeentesecretariaten, die wisten welke patiënten op gemeentekosten of met een gemeentelijke bijdrage in zogenaamde gestichten verpleegd werden; dat laatste betrof vooral de chronisch zieken en de psychiatrisch patiënten. Naar die informatie ging de bezettingsmacht op zoek en met succes. Hoewel, aldus de Jong, verschillende burgemeesters en instellingen hun medewerking weigerden, was het eind december 1942 bij de bezetter bekend dat in totaal ongeveer 8000 Joodse patiënten in Nederland verpleegd werden. Naast de groepsdeportaties van waarschijnlijk het merendeel van deze patiënten, waarvan hieronder melding wordt gemaakt, werden ook de deportaties van Joodse gezinnen in de steden voortgezet, speciaal van gezinnen waaruit patiënten elders verpleegd werden. *'Dat ophalen vond plaats in Amsterdam, Den Haag, Gouda, Rotterdam, Leeuwarden, Groningen – wij hebben er geen volledig overzicht van.'* meldt De Jong. Tussen 1 januari en 1 mei 1943 zijn volgens De Jong in totaal ruim 19.000 Joden afgevoerd. Onder hen vele gehandicapten en chronisch zieken en de gezinnen waaruit zij afkomstig waren.

Begin januari 1943 vond de vermoedelijk eerste deportatie in Nederland plaats van totaal bijna duizend Joodse patiënten uit den Haag en omgeving. In januari werden ook de Joodse psychiatrisch patiënten uit 'krankzinnigengesticht' Oud Rozenburg bij Loosduinen weggevoerd, waarschijnlijk naar Westerbork. De toenmalige directeur heeft de aangekondigde ontruiming gemeld aan de officier van justitie, de inspecteur van het staatstoezicht en het bestuur van de stichting. *'Deze personen en instanties hebben zich niet daadwerkelijk verzet tegen het op transport stellen van de in de stichting verpleegde Joodse patiënten. Het bestuur van de stichting in persoon van de voorzitter heeft mij opdracht gegeven, in*

*zoverre mede te werken dat er geen moeilijkheden met de Duitsers zouden ontstaan.*¹²

Op 21 en 22 januari 1943 vond een omvangrijke deportatie plaats van Joodse gehandicapten uit de Joodse psychiatrische inrichting 'Het Apeldoornsche Bosch'. Totaal 869 bewoners en 52 personeelsleden werden door de nazi's onder leiding van Aus der Fünten, op gewelddadige wijze weggevoerd naar het concentratiekamp Oswiecim in Polen, beter bekend als Auschwitz/Birkenau en aldaar levend verbrand. Het Apeldoornsche Bosch telde gewoonlijk ongeveer 1100 volwassen bewoners en een speciale afdeling, het Paedagogium Achisomog, voor zwakzinnige en moeilijk opvoedbare kinderen waar rond de 75 kinderen woonden. De dagen voorafgaand aan de deportatie werden een kleine 300 bewoners naar huis gestuurd door de staf. Op 21 januari stond op station Apeldoorn een goederentrein van de Nederlandse Spoorwegen klaar met een personenwagon. Totaal 869 Joodse psychiatrische patiënten en zwakzinnige kinderen werden in deze nacht uit hun paviljoens gehaald. Degenen die zich verzetten werden geslagen en naar buiten gesleurd. Aangekleed, in nachtkleding of naakt en sommigen in dwangbuis, terwijl het buiten vijf graden boven nul was. Vervolgens werd groep voor groep in de vrachtwagens geduwd of gesmeten en naar het station gebracht. Op het perron werden de kinderen en psychiatrisch patiënten in de goederenwagens geduwd en gesmeten. De volle wagons werden afgegrendeld waarbij de vingers van sommige patiënten door de zware deuren verpletterd werden. De luchtkokers werden dichtgemaakt.

'Ik heb', aldus later een OD'er [een lid van de Joodse Ordedienst, een soort kamppolitie] uit Westerbork, 'de afgesloten krankzinnigen in de wagons horen gillen en schreeuwen.'

Zo bleef de trein staan. Het begeleidend personeel werd later gedwongen plaats te nemen in de personenwagon. Vrijdag verliet de trein station Apeldoorn. De Jong schrijft verder: *'De speciale trein uit Apeldoorn kwam op zondag 24 januari in Auschwitz/Birkenau aan. De zestien verplegers en zesentwintig verpleegsters werden naar de quarantainebarakken van het immense concentratiekamp gevoerd. Van de in totaal achthonderdnegen-en-zestig patiënten waren enkelen onderweg overleden en van de andere patiënten renden sommigen weg op het lange perron; zij werden neergeknald. De overigen werden door een Joodse werkploeg (onder hen enkele Nederlanders), die door tierende SS'ers met knuppels opgejaagd werden, eerst in kipkarren gegooid en vervolgens in vrachtauto's die kwamen aanrijden. De vrachtauto's voerden hen niet naar de gaskamers maar naar een van de grote langgerekte kuilen waarin de lijken van vergasten verbrand werden. Hoog laaiden er de vlammen op. De pas aangekomenen werden er middenin gesmeten. Brokken hout en blikken petroleum volgden.'* Deze wijze van massamoord werd in Birkenau volgens De Jong vaker toegepast op

¹² Dr. L.de Jong, HKDN in de Tweede Wereldoorlog, deel 6, eerste helft, p.313

slachtoffers voor wie men het in werking stellen van de gaskamers niet noodzakelijk vond. Dat veruit de meeste inzittenden van de trein op deze manier levend verbrand werden werd korte tijd later door een van de leden van het Commando, dat bij de gaskamers en de verbrandingskuilen dienst deed, verteld aan een van de Nederlandse leden van het Commando dat de groep uit Apeldoorn op het perron van Birkenau in de kipkarren en de vrachtauto's had moeten werpen.¹³

De deportaties van Joodse patiënten en gehandicapten gingen door. Op 2 februari 1943 werden 17 Joodse psychiatrisch patiënten (onder wie Joodse onderduikers uit 'Santpoort') van de Willem Arntsz Hoeve in den Dolder ontdekt en weggevoerd. Een van hen, een vrouw, nam vergif in en stierf ter plaatse. Dit ondanks tegenwerking van de geneesheer-directeur dr. C.F. Engelhard en een vijftal doktoren: J.C. Boswijk, H. van der Hoeven en W.A.C. van Essen en dr. P. van den Esch en A. Haxe van 'Santpoort'. De laatste twee, die tijdens de ontruimingsactie aanwezig waren, volhardden in hun weigering mee te werken aan de deportatie, ook toen zij mishandeld werden. De anderen werden gearresteerd en enkele weken vastgezet. De arts J.C. Boswijk werd vanwege verzet tegen de deportatie samen met twee andere personeelsleden met de 17 Joodse patiënten afgevoerd naar Vught. Later belandde deze groep van totaal 20 mensen in het concentratiekamp in Dachau. De arts Boswijk overleefde Dachau, maar stierf twee jaar later op 53-jarige leeftijd.¹⁴

Een dag later, op 3 februari, volgde de ontruiming van verpleeghuis het A.C. Wertheimhuis in Amsterdam. Het is nog onbekend hoeveel mensen hier weggevoerd werden en waarheen.

Later in diezelfde maand volgde de deportatie van Joodse patiënten uit het Zuidwalziekenhuis in den Haag. Behalve degenen die aan besmettelijke ziektes leden werden ook de meest ernstig zieken meegenomen. Brancards werden niet gebruikt; mensen die niet konden lopen werden over het perron naar de trein voor Westerbork gesleurd, velen slechts in pyjama's gekleed.

Op 1 maart 1943 werden de bewoners van de Joodse Invalide, een tehuis voor mindervaliden dat in 1911 in Amsterdam werd opgericht, collectief gedeporteerd. De Joodse Invalide voorzag in hulp aan ruim 400 bejaarden, lichamelijk gehandicapten, blinden en doven. In 1937 vond nog nieuwbouw plaats. Op 1 maart werd de Joodse Invalide door de nazi's ontruimd en zijn alle ruim 400 inwoners en hun personeel op transport gesteld naar een concentratiekamp.¹⁵ Ook deze ontruiming ging met veel geweld gepaard, aldus De Jong; *'Kisch zag in Amsterdam hoe bejaarde patiënten [ ] de trappen afgesmeten werden [ ]'*.

¹³ Dr. L. de Jong, doet hier uitgebreid verslag van in HKDN in de Tweede Wereldoorlog, deel 6, eerste helft, p.307-312. De eerste aanwijzingen over deze deportaties vond ik op www.joodsmonument.nl

¹⁴ Dossier A. Boswijk, kleinzoon van J.C. Boswijk.

¹⁵ Dr. L. de Jong, HKDN in de Tweede Wereldoorlog, deel 6, eerste helft, p.313 Eveneens vermeld op het digitale Joodse monument voor de slachtoffers van de Holocaust www.joodsmonument.nl

Later in maart werden de Joodse psychiatrisch patiënten uit de Nederlands-Hervormde Stichting voor Zenuw- en Geesteszieken te Assen gedeporteerd. Ook hier werd verzet geboden, beschrijft de Jong.¹⁶ Achtereenvolgens weigerden de geneesheer-directeur dr. A. van der Graaff, zijn plaatsvervanger dr. C.W. van Rooyen, en de administrateur A. Strop mee te delen wie onder de patiënten Joden waren. Alle drie werden gearresteerd en enkele weken vastgezet.

Op 7 april volgde de ontruiming van 'Beth Azarja' bij Hilversum. Dit was een instelling voor Joodse verstandelijk gehandicapte kinderen, opgericht in 1919 door de Rudelsheimstichting. Op Beth Azarja probeerde men de kinderen vaardigheden te leren waarmee zij een min of meer zelfstandig bestaan zouden kunnen leiden. Op 7 april werden alle 75 kinderen weggevoerd naar concentratiekampen in Oost-Europa.¹⁷

Vermoedelijk ook in 1943 werden de Joodse patiënten uit het Joles ziekenhuis in Haarlem opgehaald en gedeporteerd naar een concentratiekamp. Het Joles ziekenhuis, een vleugel van het St. Elisabeth Gasthuis gefinancierd door de Joodse gemeente in Haarlem, behandelde gemiddeld een vijftal Joodse patiënten.

Tenslotte is over de deportaties bekend dat Joodse doven in Nederland door de bezetter verplicht waren om naast de 'Jodenster' ook een band om de arm te dragen waarop 'Taub' stond. Rond de 700 Joodse doven zijn als onderdeel van de vele Jodendeportaties weggevoerd uit Amsterdam naar de concentratiekampen. Bij de ingang van de concentratiekampen werden de doven uit de rijen gehaald en direct naar de gaskamer gestuurd. Niemand van hen is teruggekeerd. De dovengemeenschap in Nederland raakte daardoor zijn sleutelfiguren kwijt.

---

¹⁶ Dr. L. de Jong, HKDN in de Tweede Wereldoorlog, deel 6, eerste helft, p.313

¹⁷ www.joodsmonument.nl

BRONNEN

S.E. Evans, (2004) *Forgotten crimes. The holocaust and people with disabilities*. Ivan R. Dee, Chicago

Dr. L. de Jong, (1975) *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 6, juli '42-mei '43 eerste helft. Staatsuitgeverij 's-Gravenhage, p 305-316.

Dr. L. de Jong, (1978) *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 8, gevangenen en gedeporteerden, eerste helft. Staatsuitgeverij 's-Gravenhage.

J. Noordman, 1989, *Om de kwaliteit van het nageslacht, Eugenetica in Nederland 1900-1950*, Sun Nijmegen

D.F. Ryan, 2005, *Deaf people in Hitler's Europe: Conducting Oral History interviews with Deaf Holocaust survivors*. Posted online

www.caliber.ucpress.net

www.Joodsmonument.nl

www.fffathaguyot.nl

www.disabilityhistory.org

Dossier A. Boswijk

BRONNEN IN HET LICHT VAN VERDER ONDERZOEK

Tot nu toe zijn in dit verkennend onderzoek in het kader van het historisch project *Gehandicapten schrijven geschiedenis* in het bijzonder gehandicapte slachtoffers met een Joodse achtergrond gevonden. In het licht van het bestaande materiaal is dat niet verwonderlijk; de Jong en anderen hebben zich met name gericht op gegevens over de Jodenvervolgung.

De bronnen van De Jong beslaan talloze archieven, collecties, artikelen, dagboeken, interviews en publicaties. Alleen al de opsomming ervan beslaat een tiental pagina's. Wat hierin echter ontbreekt vanuit het perspectief van het huidige onderzoek zijn in het bijzonder:

- archieven van alle Nederlandse 'tehuizen, instellingen, internaten, scholen, gestichten en ziekenhuizen' die (speciaal) beschikbaar waren voor mensen zonder Joodse achtergrond, met een of meerdere psychische, verstandelijke, lichamelijke ziekten, aandoeningen en/of beperkingen van 1930-1946
- archieven van Ministerie/departement Volksgezondheid, in het bijzonder de Inspectie verantwoordelijk voor bovengenoemde tehuizen en instellingen van 1930-1946

- archieven van de Duitse bezetter over het beleid ten aanzien van mensen met een lichamelijke, verstandelijke of psychische ziekte of functiebeperking

Onder de bronnen die Noordman heeft onderzocht bevinden zich geen archieven van Nederlandse instellingen en tehuizen voor mensen met verstandelijke, lichamelijke of psychische/psychiatrische ziekte of beperkingen. Wel het Algemeen Rijksarchief, Tweede Afdeling (ARA), Den Haag: Inspectie van het Staatstoezicht op Krankzinnigen en Krankzinnigengestichten, 1842-1961.

BIBLIOGRAFIE GEHANDICAPTEN IN WOII

- Biesold, Horst (1999), *Crying Hands: Eugenics and Deaf People in Nazi Germany*. Washington D.C.
- Burleigh, Michael (1994), *Death and Deliverance: Euthanasia in Germany, 1900-1945*. Cambridge Mass.
- Daum, Monika en Hans-Ulrich Deppe (1991), *Zwangsterilisation in Frankfurt am Main 1933-1945*. Campus Verlag Frankfurt/New York
- Evans, Suzanne E. (2004), *Forgotten crimes. The Holocaust and people with disabilities*. Ivan R. Dee Publisher Chicago,
- Fandrey, Walter (1990), *Krüppel, Idioten, Irre. Zur Sozialgeschichte behinderter Menschen in Deutschland*. Silberburg-Verlag Stuttgart. p. 159-189
- Faulstich, Heinz, (1998), *Hungersterben in der Psychiatrie 1914-1949. Mit einer Topographie der NS-Psychiatrie*. Lambertus, Freiburg im Breisgau
- Friedlander, Henry (1995) *The origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution*. Chapel Hill
- Gallagher, Hugh Gregory (1995) *By trust betrayed: Patients, Physicians and the license to kill in the Third Reich*. Arlington
- Jong, L. de (1975) *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 6, juli '42-mei '43 eerste helft. Staatsuitgeverij 's-Gravenhage p. 305-316.
- Jong, L. de (19) *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 8. Staatsuitgeverij 's-Gravenhage.
- Köbsell, Swantje (1987), *Eingriffe. Zwangssterilisation geistig behinderter Frauen*. AG Spak Publikationen München,
- Laqueur, Walter, ed. (2001), *The Holocaust Encyclopedia*. Yale University Press
- Lifton, Robert (1986), *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*. New York
- Noordman, Jan (1989), *Om de kwaliteit van het nageslacht. Eugenetica in Nederland 1900-1950*. Sun Nijmegen
- Piastro, Diane B. (1993), *Nazi Legacies: Hate for Disabled in Modern Germany*. New York

Proctor, Robert (1988) *Racial Hygiene: Medicine under the Nazis*. Cambridge, Mass.

Rogow, Sally M. (1998) *Hitler's unwanted children: Children with disabilities, Orphans, Juvenile Delinquents and non-conformist young people in Germany*. Nizkor Project, Shofar FTP Archive file www.nizkor.org

Ryan, D.F. (2005) *Deaf people in Hitler's Europe: Conducting Oral History interviews with Deaf Holocaust survivors*. Posted online www.caliber.ucpress.net

Gegevens uit dit document, en andere, zijn tevens te bekijken op www.gehandicaptenschrijvengeschiedenis.nl de website van het onderzoeksproject Gehandicapten Schrijven Geschiedenis

Een project van:

Agnes van Wijnen – Visie in Uitvoering
agnes@visieinuitvoering.nl